

Bartók István

A nyelvi és a politikai identitás összefüggései a 16. században Magyarországon

A 15–16. század során a latinitás humanista kultuszával egyidejűleg a figyelem Európá-szerte egyre inkább a népnyelvek felé fordult. A modern nyelvtudomány-történet meghatározása szerint a népnyelvek grammatikai irodalma három diskurzus: egy kultúrpatrióta, egy metafizikus és egy didaktikai metszéspontjában jött létre. A konferencia témájához különösen szorosan kapcsolódik az első: az a folyamat, amelynek során az anyanyelv megítélése a politikai és nemzeti identitás kifejezőjévé vált, és ennek eredményeként a nyelvi öntudat később fontos szerepet játszott a nemzetállamok kialakulásában. Ahhoz, hogy a 16. századi magyarországi jelenségeket el tudjuk helyezni a nyelvtudomány-történet tágabb összefüggéseiben, legalább vázlatosan érintenünk kell az európai helyzet alakulásának legjellemzőbb mozzanatait.

I. Didaktika – metafizika – politika

A népnyelvek megjelenése a grammatikai irodalomban sokáig didaktikai célokat szolgált, a latin nyelv elsajátítását segítette elő. Az elemi fokú latintanításban Donatus *Ars minor*ához fűztek népnyelvű glosszákat, erre a legkorábbi adatok a VII. századból ismertek. Ezt a gyakorlatot az egész középkor folyamán folytatták, az iskolai tananyaghoz egyre nagyobb számban készültek népnyelvű kommentárok, gyakorló példák, sőt fordítások is fennmaradtak.

A népnyelvek fejlődését döntő mértékben befolyásolta a nyelv távolsága a latintól és az irodalom fejlettségi állapota. A vulgáris nyelvek előtérbe kerülésének első jelei ott mutatkoztak meg, ahol a két tényező szerencsésen találkozott, az újlatin régiókban. Ezt mutatják az irodalommal összefüggő grammatikai reflexiók: a 13. századból származik Raimon Vidal *Razos de trobarja* provanszál–olasz szójegyzékkel és Uc Faidit provanszál–latin rímshótára. Dante *De vulgari eloquentiája* a 14. század elején keletkezett, és a 16. század megélénkülő elméleti vitáiban vált fontos hivatkozási alappá.

A humanizmus elszakadása a középkortól nyelvi szinten két fázisban történt. Az első fázis a latin középkor ellen indított mozgalom. Ez Itáliából indult ki, innen terjedt el először az újlatin országokban, aztán több vagy kevesebb késéssel Európa többi részén. A vulgáris nyelvek felértékelése – első megközelítésben talán paradoxnak tűnő módon – a latin nyelv művelésével függött össze, a középkortól való elszakadás második fázisaként.

A kritika először a skolasztika természetellenes és nehézkes latinja ellen fordult. Korszakalkotó jelentőségű Lorenzo Valla írása: *De linguae latinae elegantia* (1444). Ebben leszögezte: a latin a tudomány és általában a szabad művészetek nyelve. Nemcsak a forrása, hanem az eszköze is a tudós kommunikációnak. Valla az általános szellemi hanyatlás okát a nyelvi romlásban látta. Bírálta a skolasztika tudományos latinját, amelyik összehasonlítva a klasszikus római szerzők és a késő-római grammatikusok triumvirátusának (Donatus, Servius és Priscianus) elegáns és élő latinjával, egyszerűen csak dadogásnak minősül. Meggyőződése szerint a klasszikus latinhoz való visszatéréssel helyreáll az eloquentia és a sapientia egysége. Ha sikerül eredeti állapotába visszaállítani az Imperium Romanum nyelvét, újra régi fényében ragyog majd az antikvitás szellemi nagysága. Valla programját megvalósítva az igényes latin nyelvhasználat követelményeinek igyekeztek érvényt szerezni a 15. század második felének olasz grammatikusai. Nicolaus Perotti, Sulpicius Verulanus, Antonius Mancinellus, Aldus Manutius és mások kritikája a középkor barbár, érthetetlen és hibás latinsága ellen irányult.

Ebből a folyamatból következett a nyelvi megújulás második fázisa. A klasszikus latin újraértékelése ugyanis kiegészült az egyes népnyelvek felértékelésével. Egyre többen ismerték fel, hogy nemcsak latinul, hanem a népnyelveken is lehet és kell helyesen beszélni és írni, hiszen ezek is pontosan olyan szépek, mint a görög és a latin. Az apologetikus hangvétel egyre inkább átváltott panegirikusra. Értékmérővé a grammatikabilitás vált: az a tulajdonság, hogy a nyelv szabályait rendszerbe foglalva le lehessen írni. Egy vulgáris nyelvű grammatika kidolgozása szükségszerűen magával hozza az adott nyelv szépségének és nagyszerűségének igazolását. Ez akkor lehet meggyőző, ha a nyelv már számottevő irodalmi hagyománnyal rendelkezik. Itáliában korán létrejött a toszkán nyelvű költészet (Dante, Boccaccio, Petrarca). Bizonyára nem véletlen, hogy az első ismert népnelvű grammatika Leon Battista Alberti munkája, az 1450 körül keletkezett *Grammatichetta*, a toszkán nyelv szabályainak toszkán nyelvű rövid, tömör összefoglalása. Részletesebb az első spanyol grammatika, Antonio de Nebrija *Grammatica Castellana*ja (1492).

A nemzeti és nyelvi öntudat erősödéséhez hozzájárult a nemzeti múlt értékeinek felfedezése és terjesztése, először latin, majd egyre inkább a nemzeti nyelvek segítségével. A 15–16. század fordulóján már az Alpoktól északra fekvő területekről is lehet példákat hozni erre a folyamatra. 1455-ben újrafelfedezték Tacitus *Germaniá*ját. 1497-ben Konrad Celtis Bécsben előadásokat tartott belőle, 1519-ben megjelent az első kommentált Tacitus-összkiadás keretei között. 1526-ban német fordítását is kiadták; egyes megítélések szerint ez szolgált alapul a germán mítosz későbbi kialakulásához. 1501-ben Celtis felfedezte és kiadta Hrosvitha von Gandersheim munkáit; így már egy német szerző is igazolhatta a nemzeti múlt kulturális értékeit.

Egyes humanisták ugyan arisztokratikus fensőbbiséggel tekintettek a barbárnak tartott vulgáris nyelvekre, mások azonban egyre növekvő büszkeséggel hangsúlyozták, hogy egy-egy nép szellemi, kulturális hagyományainak hordozója az anyanyelv. A humanizmus korában még nem beszélhetünk mai értelemben vett nyelvpolitikai koncepcióról, de a nemzeti gondolat végérvényesen felszabadított egy nyelvművelő tendenciát. Ez elméleti szinten a népnelv jelentőségének a felismeréséhez és a nyelv felértékeléséhez vezetett; megindult a népnyelvek nemzeti nyelvekké válásának folyamata.

A német kutatás világosan megfogalmazta: mind több humanista játszott szerepet egy olyan össznépi patriotizmus kialakításában, amelyik európai keretekben látta a német nemzet állami és csoportidentitásának a jelentőségét. A felismerés és a legitimáció legfontosabb eszközei voltak a németiség megismerésére irányuló stúdiumok. A német nyelv mint a kulturális és politikai önmegbizonyosodás része megerősödött a tudományos közfelfogásban. Az anyanyelv egyre nagyobb teret nyert a tudományos és az egyházi diskurzusban. A latin ezeken a területeken elvesztette vezető szerepét.

A nemzeti nyelvű irodalom megerősödésére is jó példákat lehet hozni német területről. Sebastian Brandt anyanyelvét teljes értékű kifejezőeszköznek tartotta. Úgy látta, hogy elsőrangú kommunikációs funkcióval rendelkezik, és az irodalmi lehetőségeiben is egyenrangú a latinnal. Ő maga módszeresen mindkét nyelven publikált. Leghíresebb művét, *A bolondok hajóját* (*Das Narrenschiff*, 1494) németül írta; az európai sikert Jakob Locher latin fordításának (*Stultifera navis*, 1497) köszönhette. Johannes Aventinus latinul írt bajor történetét (*Annales ducum Boiariae*, 1519–22) maga fordította németre (*Baierische Chronik*, 1522–23). A kétnyelvűsége példa magának Miksa császárnak, az „imperator litteratusnak” két befejezetlen műve is: önéletrajzát latinul kezdte el írni, Julius Caesar *Commentarij*ának mintájára tervezett német történeti munkáját viszont németül.

Az irodalmi tevékenység gyakorlatiasabb vonatkozásai is indokolták az anyanyelv használatát. Brandt vitairatai és a kor német nyelvű publicisztikai írásai az anyanyelvükön olvasókhöz szóltak. Az irodalmi és a politikai célok összekapcsolódtak a didaktikai törekvésekkel. Akik elfogadták a népnyelvű kommunikáció realitását, megoldást kerestek és találtak arra, hogyan lehet összeegyeztetni a németnyelvűséget az itáliai hatásra kialakult új képzési módszerekkel, amelyekben az anyanyelv fontos szerepet játszott.

A kommunikatív gyakorlat alakulását a gazdasági, társadalmi, politikai helyzet változásai is befolyásolták. A kereskedelem intenzívebbé vált, megerősödött az emancipálódó polgárság. Egyre szélesedett az a réteg, amelyik tudott anyanyelvén olvasni: a magasabb papság, a humanista műveltségű főrangúak mellett mind többen tartoztak ide a patríciusok, kereskedők és részben a kézművesek közül is.

A reformáció szerepét az anyanyelvi művelődés terjesztésében szükségtelen részletezni. Elegendő arra utalni, hogy az anyanyelv használatának nemcsak metafizikus és teológiai összefüggései voltak, hanem fontos szerepet játszott a reformációval együtt járó politikai agitációban is. A reformáció aktív iskolapolitikájának köszönhetően eredményeket értek el a parasztok oktatásában is, jelentősen visszaszorult az analfabétizmus. Az alacsonyabb társadalmi rétegekben kialakult az a közönség, amelyik latinul nem tudott olvasni, de az anyanyelvén igen. Mindez kedvezett a nemzeti nyelvű írásbeliség és könyvnyomtatás terjedésének.

A 16. században tehát már Európa-szerte egyre világosabbá vált, hogy a nemzeti nyelvek ügye nemcsak grammatikai, irodalmi, felekezeti és didaktikai kérdés, hiszen az anyanyelvek helyzetének alakulását politikai tényezők is befolyásolják. A politikai szervezettség – centralizált vagy regionális – helyzete is a nemzeti nyelvekre irányítja a figyelmet, különösen arra a kérdésre, hogy ezek vajon alkalmasak-e az államigazgatás nyelvének.

A nagy reneszánsz uralkodóknak érdekükben állt, hogy hatékonyan gyakorolják hatalmukat országaik fölött. Felismerték, hogy a tudósok latinja nem felel meg a mindennapi élet feladatainak, nem tudja megvalósítani a gyakorlati célkitűzéseket. Így a 16. század első felétől az anyanyelv nemcsak az irodalom, a tudomány és az egyházi élet területén, hanem az államigazgatásban és a politikában is mind nagyobb szerepet kapott.

Miksa császár támogatta a németet mint az érintkezések területek feletti nyelvét. Ennek köszönhető, hogy a császári kancellária nyelvhasználata – aminek a kidolgozásában részt vett Gracchus Pierius (Krachenberger) is, a bécsi humanista társaság tagja – erőteljesen befolyásolta a közös nyelvet. Franciaországban I. Ferenc király rendeletben tiltotta meg (Villers-Cotterêts, 1539) a hivatalos állami és közigazgatási iratokban a latin használatát, és csak a francia anyanyelvet engedélyezte.

Egyes vizsgálatok szerint a központi hatalom meggyengülése is hozzájárult, hogy az anyanyelv egyre nagyobb mértékben vált a politikai és a kulturális identitás kifejezőjévé. A kora újkor közéletében zajló széles körű struktúraváltás fontos eleme a politikai helyzet változása. Német területen a 16. század közepétől a központi hatalom visszaszorulása kedvezett a szuverén területi államoknak. Ezzel együtt járt, hogy ki kellett alakítani egy új

igazgatási struktúrát, és ehhez szükség volt egy olyan nyelvre, ami a territóriumon belül és azon kívül is működik.

Akár centralizált, akár regionális hatalomról beszélünk, láthatjuk, hogy a nyelv művelés, így a grammatikai irodalom közvetlen politikai célokat is szolgál. Feladata, hogy az anyanyelvet megerősítse mint működőképes eszközt, azaz hogy kötelező erejű szabályozó művekkel kodifikálja, és alkalmassá tegye arra, hogy átvegye a latin helyét az államigazgatásban.¹

II. „Lingua Hungarica” – „gens Hungarica” – „natio Hungarica”

A nemzeti nyelvek kiművelése hosszú, komplex folyamat, grammatikusok, írók, nyomdászok munkájának eredménye. E folyamat fontos állomásai a nemzeti nyelvű glosszák, szójegyzékek, helyesírási szabályzatok, nyelvtani rendszerezések, fordítások. A magyar

¹ Néhány szakirodalmi tétel az eddigiekhez: George Arthur PADLEY, *Grammatical theory in Western Europe, 1500–1700: Trends in vernacular grammar*, 1, Cambridge, 1985; Stephan FÜSSEL, „Barbarus sermo fugiat...”: *Über das Verhältnis der Humanisten zur Volkssprache = Bild und Wort: Mittelalter – Humanismus – Reformation*, hrsg. von Stephan FÜSSEL, München, 1986, 71–110; *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. von Gert Ueding, 3, Tübingen, 1996, *Grammatik*, 1030–1112; *Grammatikunterricht*, 1112–1174; Andreas GARDT, *Geschichte der Sprachwissenschaft im Deutschland: Vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*, Berlin, 1999; Joachim KNAPE, *Humanismus, Reformation, deutsche Sprache und Nation = Nation und Sprache: Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. von Andreas GARDT, Berlin, 2000, 103–138; Wolfram AX, *Lorenzo Valla (1407–1457), Elegantiarum linguae Latinae libri sex (1449) = Von Eleganz und Barbarei: Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock*, hrsg. von Wolfram AX, Wiesbaden, 2001, 29–54; „Gebrauchsgrammatik” und „Gelehrte Grammatik”: *Französische Sprachlehre und Grammatikographie zwischen Maas und Rhein vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, hrsg. von Wolfgang DAHMEN, Tübingen, 2001; *Identitätsstiftung über die französische Sprache vom Renaissancehumanismus bis zur Aufklärung*, hrsg. von Christiane MAASS, Anett VOLMER, Leipzig, 2002.

nyelvtudomány történetében ezeket éppúgy megtalálhatjuk, mint Európában bárhol. Ha grammatikai irodalmunk 16. századi dokumentumait vizsgáljuk – ez alkalommal különös tekintettel a politikai vonatkozásokra –, meggyőződhetünk róla: a hazai törekvések összhangban vannak a fentebbiekben röviden vázolt európai tendenciákkal.

Mint láhattuk, a nemzeti nyelvek előtérbe kerülésének meghatározó eleme a nemzeti büszkeség és öntudat megnyilvánulása az anyanyelv felértékelésében. 16. századi szerzőinknél megfigyelhetjük, hogyan jelennek meg egyre határozottabban ezek a gondolatok.

Komjáthy Benedeknek a Szent Pál-levelek fordításához írott ajánlásában még nem játszik különösebb szerepet a nemzeti büszkeség, és a politikai helyzetre is csak egy-két megjegyzés utal. Komjáthy említi, hogy „az fene törökök előtt” bujdosva került Huszt várába; munkájának folytatását attól reméli, hogy „az felseges uristen [...] halalomot halaftya es ez megnyomorodoth orfaagba bekefeght leyend”.²

Pesti Gábor már hangsúlyozza, hogy a nemzeti nyelvű fordításokkal hazája hasznát és dicsőségét szolgálja. Aesopus-fabuláinak ajánlásában saját munkájának értékét más nemzetek példájával igazolja.³ Hasonlóan érvel a négy evangélium ajánlásában.⁴

Sylvester János esetében egy életművön belül követhetjük nyomon, hogyan változik az anyanyelv megítélése, és hogyan válik a nyelv a nemzeti önazonosság legalkalmasabb kifejezőjévé. Első grammatikai munkája egy latin–német–lengyel Donatus-kivonat

² Idézi GERÉZDI Rabán, *Az erasmista Komjáti Benedek* = G. R., *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Bp., 1968, 331–346; 337–338.

³ „Cum videam omnes fere mortales, ac orbis terrarum nationes mira translationum copia scatere, passimque hac in re operam navare, ut in cumulum decoris patriae eorum semper aliquid adjiciant, et latius diffundant. Cur, quae so, non liceat mihi quoque linguam & ingenium nostrorum, doctrinis veterum sapientum, pro mea virili, exornare, et patriae, cui semel omnes debemus, studere? Atque omni alioqui foelicitate fluentem curare, nequid illi desit, quod vel ad salutem, vel ad bonos mores consequendos attineret.” *Gabriel Pannonius PESTHINUS Lectori Optimo S. D. = Aesopi Phrygis fabulae, Gabriele Pannonio PESTHINO interprete, Esopus fabulái, melyeket mastan újonnan magyar nyelvre fordítot PESTHI Gabriel*, Bécs, 1536, RMNY 17. Hasonmás kiad. VARJAS Béla, Bp., 1950, A1v–A2r.

„Amikor azt látom, hogy majdnem minden ember, a földkerekség majdnem minden nemzete a fordítások csodálatos bőségével rendelkezik, és szerte a világon azon fáradozik, hogy hazája dicsőségét valamicskével folyton öregbítse, és hogy övéinek mind nyelvét, mind szellemét ezzel finomítsa és egyre szélesebb körben elterjessze, akkor, kérdezlek, nekem miért ne volna szabad enyéim nyelvét és szellemét a régi bölcsék tudományával erőim szerint csinosítani, a hazámért fáradozni, amelynek ügyis mindnyájan mindig adóssai vagyunk, s ha egyébként tökéletes boldogságban úszna is, akkor is törődni kell vele, hogy ne hiányozzék semmije, ami vagy az üdvösséghez, vagy a jó erkölcsök elnyeréséhez tartozik.” *Az olvasónak, Ezópus-fordítása ajánlása*ként, ford. CSONKA Ferenc = *Janus Pannonius: Magyarországi humanisták*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1982, 732.

⁴ „Non est idcirco quod mireris, o lector Pannonie Christiane, tuum tibi Christum Iesum servatorem loqui iam illis novissimis diebus lingua & sermone tuo nativo, quo forsitan multis ante hac seculis haud sane ita locutus est, ut omnibus vel parum litteratis sese offerret noscendum. [...] Neque hoc novum aut insuetum putes esse velim. Nam ut ommittam enumerare complures nostrae aetatis populos, qui ut Christi gloria mundo magis ac magis innotesceret, euangelium suo sermone evulgatum susceperunt.” *Gabriel Pannonius PESTHINUS Lectori Christiano S. D. = Novum testamentum seu quattuor evangeliorum volumina lingua Hungarica donata, Gabriele Pannonio PESTHINO interprete*, Bécs, 1536, RMNY 16. Hasonmás kiad. KŐSZEGHY Péter, a kísérőtanulmányt írta HUBERT Ildikó, Bp., 2002 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 34), Aiiiv–Aiiiir.

„Nincs tehát okod csodálkozni, keresztény pannóniai olvasó, hogy Jézus Krisztus, a te szabadítód, ezekben a végső napokban a te született nyelveden és beszédeddel szól, amelyen ezelőtt sok századon át egyáltalán nem szólt, hogy mindenkinek vagy a kevésbé művelteknek is megismerésre ajánlja magát. [...] Nem akarom, hogy azt hidd, ez új és szokatlan. Nem sorolom fel a mi időnk többi népét, akik, hogy Krisztus dicsősége a világban egyre inkább megnyilvánuljon, az evangéliumot saját beszédjükön tették közzé.” *A pesti Pannóniai Gábor a keresztény olvasónak üdvöt kíván!* = HUBERT Ildikó, *Pesti Mizsér Gábor, Új Testamentum magyar nyelven*, kísérőtanulmány a hasonmás kiadáshoz, 27.

kiegészítése magyar értelmezésekkel. Sylvester a mű végére illesztett ajánlóversben még mentegetőzik a „paeón” nyelv darabossága miatt, ha az esetleg sértené a latin nyelv csiszoltságához szokott füleket.⁵

Munkásságának későbbi szakaszában azonban egyre öntudatosabban ecseteli a magyar nyelv erényeit, mégpedig európai összehasonlításban. A nemzeti büszkeség saját nyelvtanírói tevékenységének értékelésében is megmutatkozik. A *Grammatica Hungarolatina*ban Sylvester többször is hangsúlyozza, hogy együtt halad más nemzetekkel (cum ceteris nationibus), amelyek – a többi nemzet (reliquae nationes) – anyanyelvükre támaszkodnak a latin nyelv tanításában. Egész munkáját a többi nemzet példájára (ad reliquarum nationum exemplum) készítette.⁶

Ekkor már világosak a számára a magyar nyelv értékei. Gyakran idézzük azokat a sorait, amelyekben anyanyelvének fel nem ismert szépségeit az elrejtett kincshez hasonlítja.⁷ Meggyőződése szerint a magyar nyelv némely esetekben nemcsak hogy vetekszik más élő és holt nyelvekkel, hanem azoknál árnyaltabban fejez ki különféle tartalmakat. A *Grammatica Hungarolatina*ban erre konkrét példákat hoz. Leszögezi, hogy anyanyelve az ige- és a

⁵ Quandoquidem Rhomana phrasis, non semper aperte

Accipit externum, in flexibus, illa, sonum,

Paeonicum si forte tuas offenderit aures,

Errori lector candide parce precor.

Ioannes SYLVESTRIS *Pannonius studiosae iuventuti = Rudimenta grammatices Donati*, Krakkó, 1527, RMNY 7. Hasonmás kiadása: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány*, kiad., bev. MELICH János, Bp., 1912, 1–64; 63. [Giiijr].

S bárha a római szólást nem fedí híven a többi

Nyelv ragozása, hiszen annyira más, idegen,

És ha füled sértené a kemény pannón idióma,

Kérlek, légy kegyes és nézd el, e mű ha hibáz.

BERCZELI Anzelm Károly fordítása, idézi BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., 1958, 64.

⁶ „Insaniam sane ego cum ceteris nationibus, modo cum tuo ac tui similibus commodo qualicunque. Ad hunc enim modum et reliquae nationes, tenuibus in suis ipsorum linguis, propositis praeceptis, teneram aetatem sensim ad altiora provehant studia, et quasi praemansum illis praebent, nec patiuntur prius, ad summa gradum facere, quam quae primo discenda erant probe tenuerint. [...] Scribimus enim haec ad reliquarum nationum exemplum in usum elementariorum puerorum, quos publice docemus, illorum quidem praesentem, tuum vero, fili mi, futurum.” *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta Ioanne SYLVESTRO Pannonio autore*, Újsziget, 1539, RMNY 39. Hasonmás kiad. KÖSZEGHY Péter, a kíséret tanulmányt írta SZÖRÉNYI László, Bp., 1989 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 22), 2. számozatlan levél r–v.

„Hát csak hadd esztelenkedjem én – noha józan fővel – más nemzetek mintájára, a te és a hozzád hasonlók valamelyes hasznára. Mert a többi nemzet is ezen a módon, saját közönséges nyelvén fogalmazott tankönyvvel vezeti a zsenge nemzedéket a magasabb tudományokra, s mintegy szájukba rágva adja elébük, nem is engedi, hogy elébb lépjenek a magasba vezető lépcsőfokra, semmint hogy már alaposan elsajátították azt, amit az elején kellett megtanulniok. [...] E könyvet ugyanis más nemzetek példájára elemista gyerekek használatára írjuk; akiket nyilvánosan tanítunk, azoknak jelenbeni hasznára, neked viszont, fiam, a jövőbelire.” SYLVESTER János, *Grammatica Hungarolatina, Hagyakozó levél Tódor fiának*, ford. SZÖRÉNYI László = KLANICZAY, i. m., 1098–1099.

⁷ „Quin et nobis non secus accidit, quam illis, qui ingentem intra parietes privatos thesaurum reconditum habent quidem, verum illo, licet sint tenuis fortunae, frui nequeunt, cum ignorent, ubi locorum sit defossus. Habuimus thesaurum hunc linguae patriae hactenus absconditum, quem nunc primum repertum eruimus, in lucemque proferimus, quo si frui non recusaverimus, brevi (ut spero et opto) ex inopibus divites evademus abunde. Nescio enim, qui fit, ut nobis nostra etiam praeclara quaeque interdum sordeant, cum aliis gentibus sua etiam humilia placeant ardeantque.” SYLVESTER, *Grammatica...*, i. m., Mi r–v

„Mert velünk sem esett másként, mint azokkal, akik házuk falán belül ugyan hatalmas kincset birtokolnak elrejtve, de – noha szerény körülmények között élnek – mégsem tudják élvezni, mert nem tudják, hol van elásva. Megvolt nekünk anyanyelvünk eddig elásott kincse, melyet most megtaláltunk, előástunk és napfényre hoztunk. És ha nem mondunk le használatáról, rövidesen (ahogy remélem és óhajtom) szegényekből dúsgazdagokká leszünk. Nem tudom mi az oka, hogy nekünk még a mi gyönyörűséges kincseink is homályban lappanganak, míg más nemzeteknek még szerény tulajdonuk is tetszik és sikert arat.” KLANICZAY, i. m., 1108.

névszóragozás gazdagságában felülmúlja a többi nyelvet.⁸ A névelőt illetően még Melanchthonnal is vitába száll, aki azt állította, hogy névelő csak a görögben és a németben van. Sylvester büszkén hangsúlyozza, hogy e tekintetben a magyar is meghaladja a latint, hiszen ugyancsak használ névelőt.⁹

A magyar nyelv kiválóságát dicséri, hogy alkalmas időmértékes versek írására. Közismert Sylvester Nádasdy Tamáshoz írott levele, amelyben leszögezi, hogy emiatt más nemzetek joggal irigyelhetnek minket.¹⁰ Más helyen Sylvester maga írja le, hogy fokozatosan ismerte fel anyanyelvének ezt a tulajdonságát. Az Újtestamentumhoz utólag csatolta Máté, Lukács és János evangéliumát és az Apostolok cselekedeteit összefoglaló disztichonjait. Magyarázata:

⁸ „Complexi sumus eam grammaticae partem, quae declinabiles orationis continet partes, in qua adeo nihil est, ut quisquam in nostra desideret lingua, ut hoc ipso, quod ad inflexiones attinet et nominum et verborum, omnes omnium linguas facile exsuperet. Est enim regulatissima, ut vocant, non minus, quam una ex primariis illis Hebraea, Graeca et Latina.” SYLVESTER, *Grammatica...*, i. m., Mi r.

„Áttekintettük a nyelvtannak azon részét, amely a ragozható beszédrészeket tartalmazza. Nincsen benne semmi, amit bárki is hiányolhatna a mi nyelvünkben, sőt ami az ige és névszóragozást illeti, minden nemzet minden nyelvét könnyen felülmúlhatja. Ugyanis a legszabályszerűbb, ahogy mondják, nem kevésbé, mint azok az elsőrendű nyelvek, a héber, a görög és a latin.” KLANICZAY, i. m., 1107.

⁹ „Philippus Melanchthon praceptor noster scribens in Grammatica sua Graeca de Graeci sermonis articulis, primum Priscianum sequutus Latinam linguam articulum habere negat, grammaticosque Latinos nominem casibus hic, haec, hoc, docendi gratia addidisse, non quod sermo Latinus hos nosset articulos. Deinde Germanicam linguam aequae ac Graecam articulum habere. Ubi etiam hoc addit neminem posse vim articulorum Graeci sermonis exacte cognoscere, nisi ex Germanico idiomate. Quae verba Philippi cum plerique sinistre interpretentur, sentio illum de suae tantum gentis hominibus loqui, quibus praecipue illa tradebat rudimenta, et quorum linguae proprietatem probe noverat. Non etiam reliquarum nationum, quarum (licet sit ille □□□□□□□□□□ □) ut linguas non novit, ita de his pronunciare non poterat. Neque enim adduci possum, ut credam Philippum (quamvis tum, cum illa scriberet, admodum iuvenem), aut sui fuisse oblitum, ut quid scriberet, nesciret, aut studio, quod erga suam gentem habebat, lapsus. Nihil enim dici poterat absurdius, si haec ita accipiantur, ut sentiat nullam orbis terrae nationum linguam habere articulum, nisi Germanicam et Graecam. Habet enim et sermo noster Hungaricus, perinde ac Graecus. Nam de ceterarum gentium linguis iudicare nequeo.” SYLVESTER, *Grammatica...*, i. m., Dii v–Diii r.

„Philippus Melanchthon, a mi mesterünk görög nyelvtanában, a görög nyelv névelőjéről írván, előbb Priscianus nyomán tagadja, hogy a latin nyelvnek névelője lenne, s a latin grammatikusok csupán oktatási céllal tették hozzá a névszók eseteihez a *hic, haec, hoc*-ot, nem mintha a latin beszéd ezeket névelő gyanánt ismerte volna. Azután azt írja, hogy a német nyelvnek, akárcsak a görögnek, van névelője; itt még azt is hozzát teszi, hogy senki sem ismerheti a görög nyelv névelőjének erejét pontosan, csupán a németből. Mivel Philippus ezen szavait a legtöbben balul értelmezik, ki kell jelentenem, hogy csupán saját nemzete tagjairól szökött, akik számára elsősorban írta ezen tankönyvét, és az ő nyelvük sajátját ismerte igazán, nem pedig a többi nemzetét (ha □□□□ □□□□□□□□□□ is voljt ahogyan e nyelveket nem ismerte, nem is nyilatkozhatott róluk. Senki sem bizonyíthatja be nekem hihető módon, hogy Philippus (noha még ifjú volt, mikor írta ezt) vagy elfelejtkezett magáról, vagy nem tudta, hogy mit ír, avagy pedig saját nemzete iránti elfogultságból botlott. Mert nem is mondhatott volna nagyobb képtelenséget, ha ezt ilyen értelemben vesszük, mint hogy azt hangoztassa: a föld egyetlen más nemzetének sincsen névelője, csupán a németnek és a görögnek; mert van a mi magyar nyelvünknek is [ugyanúgy, mint a görögnek]. Ugyanis a többi nemzet nyelvéről nem tudott ítélni.” KLANICZAY, i. m., 1104–1105.

¹⁰ „Insultabant nobis reliquae nationes ante aliquot annos, quod cum et Mosci suum haberent in sua lingua evangelium, Hungari non haberent. Tantum autem abest, ut de cetero nobis nationes Christianae insultent ob hoc ipsum, ut etiam invidentur ob linguae scilicet praestantiam, quam ne imitari quidem possunt. Quisne exterarum nationum non admiretur posse aliquem in lingua Hungarica versus omnis generis scribere post Graecam et Romanam. Quis credat de tropis, ponderibus, mensuris in hac ipsa lingua quemcunque quodcunque tradere? Nemo sane.” Az Országos Levéltárban őrzött eredeti levél latin szövegének első közlése: *Az újszígeti nyomd: Sylvester és Új Testamentoma: Abádi Benedek: Szegeci Lajos, Néhai SZALAY József másolatai után, ItK 3(1893) 88–98; 91.* Hasonmása: BALÁZS, i. m., 179.

„Néhány évvel ezelőtt gúnyoltak minket a többi nemzetek, hogy amikor már az oroszoknak is van saját nyelvükön evangéliumuk, a magyaroknak még nincsen. Pedig ez egy dolgot kivéve másban aztán nemcsak hogy nem gúnyolhatnak minket a keresztény nemzetek, hanem még irigykedhetnek is, ilyen például a nyelvünk

„Ez summáriumot hog’ helinn nem vetök ez lün oka hog’ kisenn vivök eßünkbe az mü n’elvünknek mindenben valo nag’ nemeß voltát.”¹¹

A magyar nyelv erényei közé tartozik, hogy alkalmas a költői kifejezésmódra, a képes beszédre, amint azt Sylvester az Újtestamentumhoz fűzött, sokszor idézett megjegyzéseiben megfogalmazza.¹²

Az *Újtestamentum* ajánlása Ferdinándnak és fiainak, Miksának és az ifjabb Ferdinándnak szól. A szövegből kiderül, hogy a fordítás „az magyar népnek” nemcsak a „keresztényen hűtben való ippülísire” szolgál – ahogyan az a címlapon szerepel –, hanem határozott politikai céljai is vannak. Sylvester kifejti az anyanyelv szerepét a célok megvalósításában. Bevezetésként általánosságban bocsátja előre: nemzetének, a magyar nemzetnek e nehéz időkben a legnagyobb mértékben akkor válhat hasznára, ha lefordítja számára az isteni törvényeket. Itt sem mulasztja el megemlíteni „a többi keresztény nemzet” példáját.¹³

Ezután rátér a konkrét helyzetre. Először munkájának erkölcsi hasznát ecseteli az adott körülmények között. „Ajánlásának bevezető soraiban elmondja, hogy fordításával az állandó török támadásoktól zaklatott magyar nemzetnek kívánt vigasztalást nyújtani. »Úgy láttam – mondja a szerző –, hogy ha valamikor, hát éppen e században van szükség erre az isteni törvényre, amely visszatarthatja a nemzetet mindenféle gonoszságtól és szabadosságtól [...] és visszavezetheti, sőt föllelkesítheti az igaz kegyességre, amely a háborúknak e nagy zürzavarában szinte elenyészett.«¹⁴

Gondolatmenetében az erkölcsi és vallási szempontok mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a politikai tényezők. „Mint jó és aggódó patrióta, Sylvester ezután fájó szívvel panaszolja az országban a török terjeszkedés miatt támadt sok megaláztatást, keserűséget: »Attól is félek, hogy a szabad magyar nemzet egyszer csak nyomorult lesz [...], vagyis az elnyomatás nehezedik reá [...], és többé már nem a mi jóságos Krisztus urunknak, hanem a töröknek, a legkegyetlenebb zsarnoknak fog szolgálni, s nem Jeruzsálem szabad városában, hanem a babilóniaiaknak, mindenféle zürzavarnak és szolgaságnak hajlékában, sőt a legszörnyűbb börtönben, ahol, ó fájdalom, ebben az időben, sok ezer keresztény nemcsak testben, hanem lélekben is ennek az ellenségnek a szolgaságát nyögi, nagyobbat, mint az egyiptomi szolgaság. S noha őseink az előző századokban e fölött az ellenségünk fölött gyakran arattak dicsőséges győzedelmet és a keresztény világnak vérük hullásával szereztek békét, erejükben megtörve és magukra hagyatva [...] úgy búslakodnak, mint a szüleiktől

kiválósága, mert azt még csak utánozni sem tudják. Melyik idegen nemzet ne csodálkoznék azon, hogy akad valaki, aki a latin és a görög nyelv mintájára magyar nyelven is tud bármiféle verseket írni? Ki hinné el, hogy ugyanezen nyelven bármelyik költői képet, nyomatéket, mértéket vissza lehet adni? Bizonyára senki.” SYLVESTER János levele Nádasdy Tamásnak, 1541, ford. CSONKA Ferenc = KLANICZAY, *i. m.*, 735.

¹¹ SYLVESTER János ford., *Uy Testamentum Mag’ar n’elvenn, mell’et az Görög és Diák n’elwböl uijonnan fordijtánk, a Mag’ar népnek Kereßt’en hűtben valo ippülifire*, Újsziget, 1541, RMNY 49. Hasonmás kiad. és a kísérőtanulmányt írta VARIAS Béla, Bp., 1960 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 1), Zz ii v.

¹² „Az ill’en beßiduel tele az Bent írás, mell’hez hozzá kell bokni annak az ki azt oluaffa. Kön’ü kediglen hozzá bokni az mü népünknek, mert nem ideghen ennek ez ill’en beßidnek neme. Il ill’en beßidvel naponkid valo bolásában. Il inekben, kiuáltkippen az virág inekben, mell’ekben czudálhatt’a minden nép az Mag’ar népnek elmijenek éles voltát az lelifben, mell’ nem eg’éb hanem Mag’ar poéßis. Mikoronn ill’en fellighes dologban ill’en alá valo pildáual ilek, az ganejban arant kerefek, nem azon vag’ok hog’ az hitfégot diczirem. Nem diczirem az mirül ez ill’en inek vadnak, diczirem az beßidnek nemeßenn valo Berzisit.” SYLVESTER, *Uy Testamentum...*, *i. m.*, Zziij r.

¹³ „Genti meae Hungaricae iuxta datum mihi a deo gratiam hoc difficili tempore consulere possem, nulla maior occurrit quam si novae legis divinae opus sacrosanctum, nec id sine reliquarum Christianorum nationum exemplo interpretandum in illius susciperem usum.” SYLVESTER, *Uy Testamentum...*, *i. m.*, Ai r.

¹⁴ BALÁZS, *i. m.*, 240. „Videbam si quando unquam alias hoc seculo maxime hac lege divina illi opus esse, quae illam a malorum omnium licentia deterrere ac ab veram pietatem, quae in tantis bellorum tumultibus pene extincta videbatur, revocare atque adeo accendere posse.” SYLVESTER, *Uy Testamentum...*, *i. m.*, Ai r.

megfosztott gyermekek.« A szabadulást Sylvester szerint a királyi hercegek, Ferdinánd fiai hozhatják meg: „De abban az időben szabadságuk visszaszerzésére először felséges atyátok öntött reményt eleinkbe, aki, mint a Magyar Királyság igazi örököse, már akkor magára vállalta országunk megvédésének minden gondját. Ezután ti következtek, kik a törvényes utódok vagytok. Így hát ezután közülünk senkinek sem kell keseregnie árvaságunkon.«¹⁵

Ezután Sylvester visszatér az ajánlást indító gondolathoz, de míg a bevezető mondatokban csak általánosságban utalt munkájának hasznára, most világosan megfogalmazza a várható politikai eredményt: fordítása a nemzet szabadságát segíti elő. „Tehát Isten új törvényét – mint feltettem volt – nyelvünkre fordítottam; hogy milyen szerencsével, nem tudom, mindenesetre igen nagy, éjt nappallá tevő munkával [...]. E foglalatosságban hosszú éveket töltöttem. Ha ezt [= Isten törvényét] nemzetünk követni akarja, ezután semmiféle szolgaságtól nem kell félnie.”¹⁶

Nyelv és politika összefüggését Sylvester más vonatkozásban is szóba hozza. „Végezetül pedig úgy hallottam, hogy Felsőgeitek előtt sem ismeretlen a mi anyanyelvünk. S ez kiváló példaadás. Mert igen hasznos mind a fejedelem, mind pedig alattvalói számára, ha az, aki uralkodik, ismeri az alája rendelt népek nyelvét. Mithridates, Pontus királya örök dicsőséget szerzett azzal, hogy annak a huszonkét nemzetnek, amely fölött uralkodott, tolmács nélkül szolgáltatott igazságot.”¹⁷

Az ajánlás lezárásában vallás, nyelv és politika teljes egységbe olvad, a nemzeti nyelv mint az isteni törvény megszólaltatója a nemzeti összefogás és a közös boldogulás eszközévé válik. Befejezésképpen Sylvester királytükörbe illő módon így figyelmezteti a királyi hercegeket: „Vegyétek tehát, jóságos hercegek [...] az új törvénynek ezt az isteni művét [...] nem feledve annak intelmét, aki azt parancsolja, hogy a királyok az isteni törvény parancsait maguknál tartsák, életüknek minden napján olvassák, Istent féljék, az ő igéit megtartsák, intelmeit és törvényeit megtanulják. Ha valaki teljesíti ezeket, az ígéret szerint hosszú ideig fog uralkodni Istennek Izraelén. De ha nem, Istennek és az ő igéjének megvetése, mint a szent történetek mutatják félelmetes példáikkal, pusztulásukat okozza. Fogadjátok tehát, és tekintélyetekkel eszközöljétek ki, hogy e mű nemzetünk keresztényi népének kezébe jusson [...]. Fogadja a mi keresztényi nemzetünk is, ölelje keblére és tanuljon kegyességet. Mert a keresztények ügyei akkor állnak jól, amikor a kegyes fejedelemnek kegyes alattvalói vannak. Sőt, fogadják mindenek, mivel (mint bevezetőül mondtam) mindenkinek egyaránt üdvösséget hoz, mert mindenkit kötelességre int. Inti pedig a királyokat, az alattvalókat, a püspököket, az egyházat és annak szolgáit, inti az urakat, szolgálakat, gyermekeket, felnőtteket, öregeket, erőseket,

¹⁵ BALÁZS, *i. m.*, 240–242. „Verebar etiam non parum, ne ex Hungaro libera gente subito angarus fieret, hoc est opprimeretur serviretque. Non iam Christo domino benignissimo, sed Turco tyrannorum omnium immanissimo, nec in libero Hierosolymorum orbe, sed Babyloniorum, omnis confusionis ac servitutis domicilio, immo carcere deterrimo. Ubi, pro dolor, multa hoc tempore Christianorum milia non tantum corpore, verum etiam animo huic hosti servitutum serviunt, plus quam Aegyptiorum. A quo cum superioribus seculis maiores nostri gloriosum saepe reportaverint triumphum, ac orbi Christiano suo sanguine pacem pepererint, nunc viribus fracti ac ope destituti mollent, non secus atque liberi parentibus orbat. At novam illis recuperandae libertatis spem addidit hoc tempore primum progenitor Cels. V. qui ut verus regni Hungariae haeres est, ita omnem defendendi huius curam in se iam olim recepit. Deinde vos, qui legitimi estis successores. Quae etiam res efficit, ut nemo de cetero nostrorum orbitatem deflere possit suam.” SYLVESTER, *Uy Teftamentum...*, *i. m.*, Ai r–Ai v.

¹⁶ BALÁZS, *i. m.*, 242. „Novam itaque Dei legem secundum ut institueram in nostram verti linguam, quam feliciter haud scio non tamen sine summis ac vigiliis laboribus. Quippe qui in hoc studio multis versatus sum annis. Quam si gens ipsa nostra amplecti volet, nulla de cetero illi servitus erit metuenda.” SYLVESTER, *Uy Teftamentum...*, *i. m.*, Ai v.

¹⁷ BALÁZS, *i. m.*, 243–244. „Postremo quod accepi et Cels. V. ab hoc lingua nobis patria nec vobis aliena, non abhorre. Optimo sunt exemplo. Plurimum enim refert tum principi, tum subditis, si is, qui imperitat, subditorum sibi populorum linguas novit. Mithridates, rex Ponti aeternam meruit laudem, quod duabus et viginti gentibus, quibus imperitabat, sine ulla interprete iura dixerit.” SYLVESTER, *Uy Teftamentum...*, *i. m.*, A ii v.

erőtleneket, gazdagokat, szegényeket. Inti a férjeket, feleségeket, szülőket, fiakat, özvegyeket, szűzeket, végül mindazokat, akik Krisztus urunknak zászlaja alá sereglettek.”¹⁸

Mindezek alapján meggondolandónak tűnik, hogy Sylvester János ajánlását az Újszövetség-fordításhoz nem volna-e érdemes felvenni egy tervezett „Magyar Politikai Könyvtár” szövegei közé.

Figyelemreméltó fejtegetések olvashatók grammatika és politika összefüggéseiről Baranyai Decsi Jánosnak egy ritkán idézett művében, az 1593-ban megjelent *Syntagma*-ban. A munka a római és a magyar jogszabályokat magyarázza. A Báthori Zsigmondnak címzett ajánlásban Baranyai Decsi elődja azt a közhelyet, mely szerint a háborús helyzetben minden hűséges alattvaló a maga módján, hivatása és lehetőségei szerint igyekszik az uralkodó segítségére lenni a haza védelmében.¹⁹

Az ajánlásban általánosságban említett lehetőségeket Baranyai Decsi az olvasónak szóló előszóban fejtegeti részletesebben: arról ír, mit tehetnek a szellem emberei. A hazai szellemi élettel meg van elégedve, egyedül a jogtudomány és a történetírás eredményeit keveselli. Méltatja, amit az orvostudomány, a teológia és a filozófia területén elértek honfitársaink. Szempontunkból még érdekesebb a folytatás, amikor rátér a nyelvekkel kapcsolatos stúdiumokra. Precíz kifejezései – „in studiis linguarum, in arte recte loquendi et scribendi, in subtilitate disserendi, in dicendi ratione” – kétségtelenné teszik, hogy a hazai szerzők grammatikai és retorikai munkásságáról beszél. Belátja, hogy ezekkel a tudományterületekkel kevesebben foglalkoznak, mint a többi említettel; egyben felhívja a figyelmet az itt adódó nehézségekre. Ennek ellenére elégedetten állapítja meg: tudósaink közül sokan csodával felérő buzgalommal olyan kiemelkedő eredményeket érnek el, hogy nem gondolnák őket a „kis nemzetek” képviselőinek, munkájukat a legmagasabb elismerés övezi.²⁰

¹⁸ Balázs, *i. m.*, 244. „Memores praecepti illius, qui iubet, ut reges legis divinae praecepta secum habeant, omnibusque diebus vitae suae legant, Deum timeant, verba illius custodiant, praecepta et leges discant. Quae si quis praestiterit, longo, ut promittitur, tempore super Israelem Dei regnatura est. Sin minus contemptus Dei et eius verbi, ut sacrae tradunt historiae, nec id sine horrendis exemplis exterminatum adfert. Accipite, inquam, atque vestra autoritate efficit, ut in manus vulgi Christianorum perveniat nostrae gentis. Accipiat item gens ipsa nostra Hungarica, amplectaturque ac pietatem discant. Tum enim res Christianorum bene habent, cum pius Princeps pius habet regni subditos. Quin accipiant omnes, quod (ut initio dixi) omnibus salutare exaequo est, quod omnes officii admonet. Admonet autem reges, regni subditos, episcopos, ecclesiam eiusque ministros, admonet dominos, servos, liberos, adolescentes, senes, firmos, infirmos, divites, pauperes. Admonet maritos, uxores, parentes, filios, viduos, virgines, finaliter omnes, qui Christo domino nomen dederunt.” Sylvester, *Uy Testamentum...*, *i. m.*, Aii v–Aiii r.

¹⁹ „Id enim quam verum sit: satis certe superque potest experiri tua celsitudo, quae multis iam annis nobilem hanc provinciam inter potentissimos circumquaque hostes in perpetua pace, Dei beneficio, ac sapientissimorum procerum consilio conservavit, & nunc quoque nutantem summis curis ac laboribus tueri ac conservare conatur. Quo magis decet universos, qui huius Reipublicae veri cives videri volunt, in hoc summa ope incumbere, ut Patriam variis circumdatam periculis, & incredibiles tuae celsitudinis eiusque Consiliariorum in tuenda pace publica & defendenda regni salute sollicitudines, suis, quantum quisque potest, officiis ac facultatibus ex animo iuvare conentur.” *Illustrissimo as Inclyto Domino, Domino Sigismundo Bathori de Somlio, Principi Transylvaniae & Siculorum Comiti &c.* = Ioannes DECIUS BAROVIVS, *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici*, Kolozsvár, 1593, RMNY 719, a2v–a3r.

²⁰ „Saepenumero cogitanti mihi, candide lector, ac intuenti in nostros homines, summis ingeniis praeditos: admiratione digna res visa est, quid causae sit, cur, cum in aliis omnibus scientiis ac artibus, quam plurimi, qui excellenter, extiterint, duas maxime necessarias Iurisprudentiae ac Historiae facultates tantopere neglexerint. Nam quocunq; te animo cogitationeque converteris: permultos nostrorum hominum excellentes in quolibet genere non dicam mediocrium, sed etiam maximarum artium floruisse animadvertes. [...] Iam vero in studiis linguarum, in arte recte loquendi et scribendi, in subtilitate disserendi, in dicendi ratione, quae etsi superioribus sapientiae studiis iure cedunt: suis tamen difficultatibus non carent, ita multi apud nos eruditi ita ad miraculum usque diligentes extiterunt, ut nemo fere illius minorum quasi gentium artibus studuisse videatur, quin, quod

Összegzésképpen Baranyai Decsi ismét hangsúlyozza, hogy az említett tudományterületek művelői a maguk eszközeivel a haza javát szolgálják, ezért dicséretet és jutalmat érdemelnek.²¹

A nyelvi műveltség mint uralkodói erény, akárcsak Sylvesternél, Baranyai Decsinél is megjelenik. Az *Adagiumok* ajánlásában amellet érvel, hogy a találóan megválasztott fordulatok az árnyalt kifejezésmód legmegfelelőbb eszközei. A dolgok lényegét szemléltető bölcs mondások az uralkodó beszédét is hatásossá tehetik.²² A bölcs mondásairól nevezetes uralkodók között Baranyai Decsi természetesen Mátyás királyt is említi.

A Telegdi János *Rudimentájához* írt ajánlólevelében Baranyai Decsi János nyelvi bizonyítékkal támasztja alá a magyar nemzet dicső eredetét. Meggyőződése szerint a hunszkita rovásírás igazolja, hogy azoktól a szkítáktól származunk, akik legyőzték Kúroszt, Dareioszt és más hatalmas uralkodókat. A rovásábécé néhány sajátosságát sorra véve arra a következtetésre jut, hogy a magyar nyelv és írás felette áll más élő és holt nyelveknek.

Nyelv és politika összefüggéseit nem éppen derűlátó módon mutatja az alábbi felszólítás: „S ha már a görögökhöz hasonlóan uralkodó szerepünket nagyrészt elveszítettük, és (hacsak az isteni kegyelem el nem hátrítja rólunk) már úgy látszik, hogy egészen el fogjuk veszíteni: legalább nyelvünket, történelmünket és írásunkat mentsük meg a halhatatlanságnak.”²³

A haza és a nemzet 16. századi felfogását meggyőzően foglalta össze Péter Katalin: „Az ország egységének tudata nem múlt el, hiszen – amennyire a háborúk engedték – akadály nélkül mozogtak a régi határok között. Hazán pedig nem valami ködös, csak az érzelmeikben létező fogalmat értettek, hanem ezt a közigazgatási határokkal felszabdalt, de lényegében egységes országot nevezték így. [...] Továbbra is élt az ország valamennyi népéből tagokat összetartó »magyar nemzet« vagy »gens Hungarica«, »natio Hungarica« fogalom.”²⁴ „Akár valamennyi itt élő nép tagjaiból, akár csak a magyarul beszélőkből határozták meg a három

voluerit, summa cum laude consecutus sit.” DECIUS BAROVIUS, *Syntagma...*, i. m., *Benigno Lectori*, a4v.

²¹ „Verum enimvero si quis in eo sua studia dirigit, ut meliora prioribus seu consilia, seu instituta iustis rationibus volenti patriae privato studio persuadere conatur: eum ego non reprehensione, sed laudibus ac praemio dignum esse iudicaverim. Ut enim in templo Dei offerebat olim unusquisque quod poterat aurum, gemmas, byssum, purpuram, hyacinthum: ita nunc nihil impedit, quominus alii patriam armis, alii consiliis, alii Laboribus, alii scriptis, alii denique aliis officiorum generibus iuvent ac orment.” *Uo.*, a6v–a7r.

²² „Non enim decet viros Principes, quicquid in buccam venit, nullo adhibito iudicio proferre, sed potius breviter quidem plerunque ac laconice, veluti dignitas ipsorum postulat, verum nervose, ac non nisi adhibita aliqua paroemia, sensum animi exprimere.

Cum enim orationem Principis tanquam oracula quaedam divinitus responsa vulgus excipiat: danda est Principibus opera, ut quicquid ab ipsis promanat, non nisi gravitatem & divinam quandam sapientiam redoleat, ut Dei Opt. Max. cuius in terris vicem gerunt, non solum virtutes factis, sed etiam sapientiam, oratione imitentur.” *Benevolo Lectori* = Ioannes DECIUS BAROVIUS, *Adagiorum Graecolatino Hungaricorum Chiliades quinque*, Bártfa, 1598, RMNY 815, A5r.

„Mert nem illő dolog, hogy a fejedelmek minden önbírálat nélkül elmondják azt, ami éppen az eszükbe jut, de többnyire – ahogy azt méltóságuk megköveteli – inkább csak röviden és lakonikusan, nem pedig hatásosan fejezik ki gondolataikat, ha valamilyen közmondást nem alkalmaznak.

Ha ugyanis a köznép fejedelme megnyilatkozását úgy fogja fel, mint az Istentől válaszképpen adott orákulumot, akkor a fejedelmeknek törekedniük kell arra, hogy ha bármit mondanak, azon érződjék a méltóság és az isteni bölcsesség, hogy a felséges Úristennek, kinek földi helytartói, ne csak erényeit utánozzák tetteikben, hanem bölcsességét is beszédeikben.” *A kegyes olvasónak, az Adagiumok ajánlásaként*, ford. CSONKA Ferenc = KLANICZAY, i. m., 810–818; 813–814.

²³ BARANYAI DECSI János levele Telegdi Jánosnak, 1598. március 5., ford. CSONKA Ferenc = KLANICZAY, i. m., 807–810; 809. „At si iam cum Graecis primariam magna ex parte amisimus potentiam, et (ni Deus pro sua clementia averruncet) amissuri totam videmur; saltem linguam, et res gestas, ac literaturam immortalitati consecremus.” *Epistola ad Io. Telegdivm = Baronyai Decsi János Magyar Historiája*, közli TOLDY Ferencz, *Monumenta Hungariae Historica*, Második Osztály, XVII, Bp., 1866, LXVIII–LXXI; LXX–LXXI.

részre hullás kortársai a magyar nemzetet, egy ilyenről tudtak. Az ország három részében egy magyar nemzetet láttak. A közigazgatási határok ellenére is egy hazában egy magyar nemzet élt.”²⁵

A fentebbi szemelvényekből határozottan kirajzolódik a magyar nyelv szerepe a 16. század politikai gondolkodásában. A három részre szakadt, mégis egységes „patriaként” felfogott országban élő, egységesnek tekintett „gens Hungarica” vagy „natio Hungarica” számára összetartó erő a közös nyelv: a „lingua nativa”, a „lingua patria”, azaz a „lingua Hungarica”. A magyar anyanyelvűeknek mindenképpen, de akár a más nemzetiségűek számára is. Láthatjuk, hogy az anyanyelv felértékelése, teljes összhangban a más országokban zajló hasonló folyamatokkal, egyre határozottabban válik a nemzeti büszkeség, a politikai összefüggésekben is értelmezhető önazonosság kifejezőjévé.

²⁴ PÉTER Katalin, *A haza és a nemzet az ország három részre hullott állapota idején* = P. K., *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995, 211–232; 219.

²⁵ *Uo.*, 222.